

Тортіка М. В.

*доктор історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії, музеєзнавства та пам'яткознавства
Харківської державної академії культури
м. Харків, Україна*

ПРОЕКТ СХІДНОЇ (БАЛКАНО-ТУРЕЦЬКОЇ) КОНФЕДЕРАЦІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ ВНУТРІШНЬОПАРТІЙНОЇ БОРТЬБИ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНИХ ПАРТІЙ У БОЛГАРІЇ

Різде загострення зовнішньополітичних відносин напередодні Першої світової війни змусило представників більшості лівих партій Сходу та Південного Сходу Європи шукати адекватні для соціал-демократичного руху шляхи вирішення питань внутрішньопартійного та загальнодержавного будівництва. У такому контексті перед ідеологами соціалізму гостро постало питання співвідношення національного і соціального в теорії марксизму, що на прикладному рівні почало серйозно впливати на характер політичної тактики кожної конкретної партії Другого Інтернаціоналу. У ширших за соціальним складом, і тому організаційно еластичніших, соціалістичних партіях Західної Європи підхід до вирішення національного питання не відчувався настільки болісно і гостро, як це було притаманно для аналогічних партій у Східній Європі, зокрема на Балканах. Фактично можна говорити про те, що перед представниками марксистської ідеології найбільших європейських країн було поставлено питання про співвідношення загальносоціалістичного та етнічного, тоді як для молодших і радикальніших партій Східної Європи це питання формулювалося скоріше як співвіднесення етнічного та інтернаціонального в національній практиці марксизму. Слід зазначити, що теоретично це питання не викликало будь-яких принципових розбіжностей, оскільки пріоритет класової стратегії марксизму одноково визнавався всіма соціал-демократичними партіями світу, перш за все, зі зрозумілих причин, Європи, проте на практиці справа була далеко не настільки однозначною.

За зовнішнім стійким запереченням класових компромісів у політичному житті низки соціалістичних партій і груп у Болгарії, Сербії, Румунії та Македонії, ховався принциповий розкол соціалістичної тактики, який найяскравіше проявився у висунутій болгарськими лівими центристами концепції Східної (Балкано-Турецької) конфедерації.

Ідея Східної конфедерації, тобто політичного об'єднання балканських країн з урахуванням інтересів і прямого впливу Османської імперії

не була для болгарських політиків новиною. Зокрема, «...ідея прямої угоди з младотурками, писав, – прем'єр міністр Болгарії І.Є. Гешов, – займала мене тривалий час до і після того моменту, коли в березні 1911 року я став при владі» [3]. Однак подібного інтересу до болгаро-турецького зближення не поділяли представники ортодоксальної соціал-демократичної партії (БРСДП (т.с.)), які бачили в ньому, як писав Д. Благоєв, виключно гонитву за збереженням «міністерських крісел».

У першому десятилітті ХХ ст. в болгарському соціал-демократичному русі склалися дуже напружені відносини, які фактично зафіксували принциповий конфлікт: радикалів (Болгарська робітнича соціал-демократична партія (тісних соціалістів (БРСДП (т.с.))); реформістів (БРСДП (ш.с.) згодом (об'єднана)) і лівого крила БРСДП (о), спочатку самостійної організації «Соціал-демократичний Союз «Пролетар»». Власне, представники центристської «левиці» БРСДП(о) якраз і стали ініціаторами принципової дискусії з питання щодо підтримки проекту Східної конфедерації.

Напередодні балканських війн, як своєрідного прологу Першої світової війни, більшість прихильників младотурецької революції, принаймні спочатку, виявилися схильними до пошуку більш широких політичних компромісів. Ситуація ускладнювалася тим, що антикризова політика младотурків, з одного боку, зіткнулась з невирішеним македонським питанням, тоді як з іншого, її дестабілізувало питання про протоки, що мали величезне значення в системі міжнародних відносин, особливо в контексті зростаючого протистояння Англії та Німеччини. В результаті все це вело до загального послаблення і без того вкрай нестійкого становища керівництва країни. Як наслідок, офіційна Туреччина намагалася лавірувати в каламутній воді європейської політиці, вважаючи її зітканою із системи противаг, блоків та тимчасових компромісів, у рамках яких могло б знайти місце і для турецької зовнішньої політики. Про це, зокрема, писав турецький посол у Відні А. Мавройені-бей, який відзначав характерний для європейських політичних альянсів сплав із особистих амбіцій та взаємних зобов'язань, що, у разі вдалого зовнішньополітичного лавірування, могло утримати Османську імперію від сповзання у світовий конфлікт, що наближався [2].

Ця завуальована схильність турецьких еліт до компромісної стратегії в галузі великої європейської політиці неймовірно драгувала болгарських радикальних соціалістів, які були готові протиставити подібній тактиці жорсткий соціальний тиск балканського, а в перспективі об'єднаного болгаро-турецького пролетаріату. Подібний напрямок у зовнішній політиці соціалістів завуальовано не підтримували представники правого крила БРСДП (о), які не виключали для себе перспективи військового, якщо не загальносвітового, то хоча б локального, балкано-турецького конфлікту.

І прямо не підтримували центристи, які вважали, що питання внутрішньо-партійної єдності може бути вирішене у контексті регіонального соціал-демократичного зближення на Балканах та в Туреччині. Як наслідок, болгарський лівий центрист Роман Аврамов іронічно називав виступи лідерів БРСДП (т.с.) «тиснятським глибокодумством» [1], а ідеологи «лівіці» публічно анонсували свій альтернативний проект Східної (Балкано-Турецької) конфедерації чи Східного союзу.

Цікаво, що одним із підсумків досить широкого обговорення в соціал-демократичному середовищі проекту Східної конфедерації стала реакція багатьох зарубіжних соціал-демократів, які безпосередньо пов'язували перспективи реалізації Східного союзу (Конфедерації) з питанням про врегулювання етнічних конфліктів у Македонії. Як наслідок, з'явилися, наприклад, балканські есе Л. Д. Троцького, в яких він багато уваги приділяв становищу турків, вірменів, греків, албанців, болгар, курдів, які проживали в даному регіоні Османської імперії [6].

Слід зазначити, що центристські погляди на перспективи Східного (Балкано-Турецького) союзу виявилися особливо близькими до політичної логіки одного з найбільш відомих у Македонії лівих болгарських центрстів, соціаліста П. Делірадева. Зокрема, П. Делірадев, як би доповнюючи та обґрунтовуючи думки Л. Д. Троцького, писав, що до Східної конфедерації мають увійти такі балканські країни, як Болгарія, Сербія, Чорногорія та Румунія, а крім того, Греція, європейська та азійська Туреччина [4]. Таким чином, йшлося про територію з населенням рівним приблизно 50 мільйонам людей. Безперечно, така глобальна державна перспектива не могла не припустити цілої низки конкретних, продиктованих природним процесом політичної модернізації, загальнодемократичних положень. Так, зокрема П. Делірадев у своїй публіцистиці констатував, що монархія поступово відходить у минуле, а її інститути вже мало відповідають сучасним реаліям у розвитку народів Східної Європи та Малої Азії. Перетворюючи цю думку на парадокс, автор «Балканської конфедерації» резюмував: «З сокирами та казармами не можна поливати дерево культури». Для цього необхідні нові демократичні інститути: від шкіл та училищ до залізниць і пароплавів, «потрібен економічний розквіт» [4, с. 44].

Таким чином, незважаючи на класовий соціалістичний пафос, у питанні про характер Східної конфедерації болгарські ліві центристи наполягали на необхідності перехідного типу майбутнього Союзу. Безперечно, підкреслювали вони, створення федеративної республіки на соціально-класовій основі – це стратегічна мета всіх соціалістів у цьому регіоні. Жоден соціал-демократ не виступатиме проти республіки на користь монархії, якщо є хоч якісь реальні перспективи для реалізації останньої [5]. Проте, – розвивав далі свою думку болгарський лівий

центрист К. Раковський, – сучасний стан балканської політичної системи поки що не дозволяє соціалістам говорити про реалізацію програми регіональної республіки вже сьогодні. У зв'язку з цим П. Делірадев та К. Раковський зверталися до більш широкої перспективи можливого балкано-турецького союзного об'єднання, і обидва приділяли особливу увагу концепції послідовної державної федералізації балкано-турецького регіону. Власне, з погляду, П. Делірадева саме цей проект мав стати точкою відліку для консолідації «країн навколо Босфору» [4]. Перший крок на цьому шляху, на думку П. Делірадева, було зроблено під час младотурецької революції. Так, після подій 1908 р. він писав, що революція в Туреччині гіпотетично може змінити навіть сам принцип зближення балканських народів. Саме на такому фундаменті може бути збудовано об'єднання Малої Азії та Балканського півострова. Основою для такої політичної перспективи, як наголошував П. Делірадев, має стати «...об'єднання Балкан із розширенням... на Близькому Сході та в контексті принципів конфедерації та федерації...» [4, с. 11].

Отже, проект Східної (Балкансько-Турецької) конфедерації став частиною політичної платформи болгарської соціалістичної «лівиці» і, як наслідок, елементом тактичного протистояння всередині болгарського соціал-демократичного руху напередодні Першої світової війни. Однак сам факт існування такого проекту вказував на погляд болгарських центрристів на Туреччину, як на міст між Європою і Азією, Заходом і Сходом, як на політичний простір, в якому можлива, на широкій демократичній платформі, взаємодія балканських християнських агломерацій із мусульманським світом Близького Сходу. На жаль, на практиці ідея Східної конфедерації повністю суперечила принципам великої європейської політики. Крім того, вона не влаштовувала націлені на регіональний перерозподіл балканські, насамперед болгарські, політичні еліти. Сьогодні ідея подібної конфедерації залишається лише вдалою ілюстрацією більш широкої загальнодемократичної тактики лівого центрizmu, його надій на мир та демократизацію балкано-турецького політичного простору напередодні Балканських воєн та Першої світової війни.

Список використаних джерел:

1. Аврамов Р. Тесните социалисти и балканската конфедерация. *Напред.* 1911. 6 ноември.
2. Агансон О. И. Балканы накануне Первой мировой войны: на пути к новому балансу сил. URL: [http://www.viaevrasia.com/documents/Aganson_novaya_i_noveishaya_istoriya%20\(1\).pdf](http://www.viaevrasia.com/documents/Aganson_novaya_i_noveishaya_istoriya%20(1).pdf)

3. Гешов И. Е. Балканский союз. URL: http://militera.lib.ru/memo/other/geshov_ie/index.html

4. Делирадев П. Балканската конфедерация. Т. Пазарджикъ: Печат. «Търговска» на Г. Бърлиевъ, 1909. 48 с.

5. Раковски К. Около изложението на тесните. *Напред*. 1911. 23 октомври.

6. Троцкий Л. Д. Балканские письма. Тетради со статьями. *РГАСПИ*. Ф. 325. Оп. 1. Ед. хр. 177.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-288-6-10>

Фалько С. А.

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Національної академії Національної гвардії України
м. Харків, Україна*

ФЕНОМЕН ВОЄННОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ НА СХОДІ У ХІХ ТА НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.: НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ, ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ

Дослідження, присвячені воєнній модернізації в країнах Азії в ХІХ та на початку ХХ ст., (так зване довге ХІХ ст.) в науковому контексті цікаві як тема, що вивчає ні тільки історію військових перетворень, але її вплив на трансформацію культури, політичних рухів, розвиток нових соціальних ідей та наслідки змін в багатьох напрямках життя азійських суспільств. Наздоганяючі реформи в арміях, та військовому виробництві країн Азії, як правило, не були ефективними без допомоги воєнних місій, зброї європейського або американського походження, опанування професійної освіти за європейським зразком офіцерами азійської країни, тощо. Заходи модернізації охоплювали філологічну підготовку офіцерів азійських армій, знайомство нових професіоналів з досягненнями культури країн Європи та США, нові погляди на життя суспільства та людини тощо. Історики активно працюють над темою участі у воєнній модернізації азійських армій різних епох іноземних воєнних місій. Як правило, наукові публікації, крім теоретичних викладок про особливості роботи військових професіоналів за кордоном, містять вузькоспеціалізовані статті про конкретні місії [1, р. 1–10].